

ΠΟΛΥΕΛΕΟΣ: Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΣΤΑΣΙΣ

Ίστορία - Μορφολογία - Μελοποιία

ΑΧΙΛΛΕΩΣ Γ. ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ

Ἄξιο σοβαροῦ προβληματισμοῦ εἶναι, ἐκ προοιμίου, τὸ γεγονός ὅτι ὁ κατ' ἐξοχὴν ψαλμὸς τοῦ πολυελέου¹, οἱ κατὰ ἐποχὲς παραδοθεῖσες πολυώνυμες καὶ πολυποίκιλες μελοποιήσεις τοῦ ρλε' δαβιτικῶ ψαλμοῦ, συνιστοῦν τίς πλέον παραγνωρισμένες σχετικὲς συνθέσεις τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς μεταβυζαντινῆς παπαδικῆς μελοποιίας. Τοῦ λόγου τὸ ἀληθὲς ἐπιβεβαιώνει, ἄμεσα, ἀπλῆ μνημοτεχνικὴ ἄσκηση· ἄς ὀξύνουμε, αἴφνης, τὸ πνεῦμα ἀναπλάθοντας νοερά τίς ἀρμόδιες ἐνότητες τῶν χρηστικῶν ψαλτικῶν ἐγχειριδίων· ποιῆς καὶ πόσες μελοποιήσεις τοῦ ψαλμοῦ Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, καὶ σὲ ποιά μουσικὰ βιβλία δημοσιευμένες, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐντοπίσει, νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ ὁ σύγχρονος ψάλτης; Ὁ ἀπολογισμὸς φοβοῦμαι ὅτι θὰ εἶναι λίαν πενιχρός: ἀπὸ τὸ σύνολο τῆς ὑφισταμένης βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς μελικῆς παραγωγῆς τρεῖς οἰκειῆς ἐν προκειμένῳ μεταβυζαντινὲς συνθέσεις ἔχουν παραδοθεῖ στὴ δημοσιότητα, ἀλλὰ καὶ ἀπ' αὐτὲς μόνον ἢ μία διαδόθηκε εὐρύτερα, ψαλλομένη ἐνίοτε στοὺς ὀρθοδόξους ναοὺς. Ἐννοῶ συγκεκριμένα ἐδῶ τοὺς ἐξῆς (κατὰ τὴ χρονικὴ ἀκολουθία συνθέσεώς τους ἀπαριθμουμένους) πολυελέους Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ:

1. τὴ σύνθεση Πέτρου μελωδοῦ τοῦ Μπερεκέτη σὲ ἦχο πλάγιο τοῦ δευτέρου (μεγαλω)², δημοσιευμένη ἤδη δύο φορές· παλαιότερα μὲν στὸ Μουσικὸν παράρτημα τῆς μουσικῆς ἐφημερίδος Φόρμιγξ³, πρόσφατα δὲ στὴν ἐκδόση τῶν Ἀπάντων τοῦ Μπερεκέτη ἀπὸ τὸν Χαράλαμπο Καρακατσάνη⁴, ποίημα, πάντως, πού στὸν ψαλτικὸ κόσμον κατέστη κυρίως γνωστὸ κατόπιν τῆς ἀνθολογήσεως πέντε στίχων του (καθ' ἐρμη-

1. Περὶ τῆς ἄμεσης συνδέσεως τοῦ ρλε' δαβιτικῶ ψαλμοῦ πρὸς τὴν ἐν γένει ὀνομασία τοῦ λεγομένου πολυελέου βλ. Ἀχιλλέως Γ. Χαλδαιάκη, Ὁ πολυελεος στὴν βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ μελοποιία, Ἀθήναι 2003 [στὸ ἐξῆς: Χαλδαιάκη, Πολυελεος], σσ. 108-115.

2. Περὶ αὐτῆς βλ. Χαλδαιάκη, Πολυελεος, σσ. 290-292.

3. Βλ. Μουσικὸν παράρτημα τῆς μουσικῆς ἐφημερίδος Φόρμιγξ [...], ἔτος Β', ἐν Ἀθήναις 1903, σσ. 54-72.

4. Βλ. Χαράλαμπος Καρακατσάνη, Βυζαντινὴ ποταμῆς, τόμος Β': Ἀπαντα Πέτρου τοῦ Μπερεκέτου [...], Μέρος Α', Ἀθήναι, α' ἀλφ' [1996], σσ. 147-163.

νεία χοροῦ ψαλτῶν ὑπὸ τὸν μακαριστὸ ἄρχοντα πρωτοψάλτη Θρασύβουλο Στανίτσα) σὲ φερώνυμο διπλὸ δίσκο βινυλίου τοῦ Ἰδρύματος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας⁵.

2. τὴν ὀκτάηχη σύνθεση Πέτρου Μανουήλ τοῦ Ἐφεσίου⁶, δημοσιευμένη κατὰ τὸ ἔτος 1830 σὲ ιδιότυπη χαρτογραφικὴ ἔκδοση τοῦ ἰδίου τοῦ μελουργοῦ τῆς⁷, ἓνα ἀναμφίβολα ἄγνωστο καὶ σπανιώτατο μουσικὸ ἔντυπο⁸, ποὺ μόλις πρόσφατα κυκλοφορήθηκε εὐρύτερα σὲ φωτοαναστατικὴ ἐπανέκδοση τῆς *Ἑλληνικῆς Βυζαντινῆς Χορωδίας*⁹. Πρόκειται, μᾶλλον, γιὰ ψαλτικά ἀνενεργές ποίημα, ἂν καὶ εὐεργετικά γιὰ τὴ διάδοσή του ἀναμένεται νὰ λειτουργήσῃ ἢ πλήρης ἠχογράφησή του (σὲ ἀπόδοση τοῦ πρωτοψάλτου Καβάλας Ματθαίου Τσαμκιράνη) καὶ ἡ καταχώρισή του (πρότριτα) σὲ σειρά ψηφιακῶν δίσκων τοῦ Μανόλη Χατζηγιακουμῆ¹⁰, μάλιστα δὲ μὲ ἐνδελεχῆ μουσικολογικὸ σχολιασμό, καθὼς καὶ μὲ ἀναδημοσίευση τοῦ μουσικοῦ κειμένου τῆς συνθέσεως¹¹.

5. Βλ. Πέτρος Μπερεκέτης (ἀρχαί 1η αἰῶνος). Βυζαντινοὶ καὶ μεταβυζαντινοὶ μελουργοὶ 1 [IBM 101 (I-II). Ἀθήναι 1975]. Ψάλλει χορὸς ἱεροψαλτῶν μὲ χοράρχην τὸν Ἄρχοντα Πρωτοψάλτην Θρασύβουλον Στανίτσαν, δίσκος πρῶτος, ὄψη β', μέλος ὑπ' ἀριθμὸν 4.

6. Περί αὐτῆς βλ. Χαλδαιάκη, Πολυέλεος, σσ. 294-295.

7. Βλ. Τόμος δεῦτερος τῆς Ἀνθολογίας, περιέχων ἅπασαν τὴν ἱεράν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου, ἐπεξηγηθεῖς εἰς τὸ ἀναλυτικώτερον καὶ ἤδη πρῶτον χαρτογραφεῖς παρὰ Πέτρου Μανουήλ τοῦ ἐκ Κουσάντασι τῆς Ἐφέσου, ἐν Βουκορεστίῳ (sic), παρὰ τῷ ἐφευρετῇ τῆς χαρτογραφίας Πέτρῳ, ἠωλ' [1830], σσ. 228-245.

8. Πρβλ. καὶ Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, «Ἄγνωστο μουσικὸ ἔντυπο τοῦ 1830», Ὁ Ἑραριστῆς ΙΗ' (1986), σσ. 149-150.

9. Βλ. Πέτρου Μανουήλ Ἐφεσίου, Ἀνθολογία – Ἀκολουθία τοῦ ὄρθρου, ἔκδοση Ἑλληνικῆς Βυζαντινῆς Χορωδίας [...], Ἀθήνα 1997.

10. Βλ. Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, Μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Σῶμα πρῶτο. Ὀκτάηχα μέλη καὶ συστήματα, τόμ. VIII, 14. Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, πολυέλεος Πέτρου Ἐφεσίου (ἀρχές 19ου αἰ.) [...], Ἀθήνα 2003 (ὅπου περιλαμβάνεται πλήρης ἡ σύνθεση)· πρβλ. ἐπίσης· τοῦ ἰδίου, Μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἀνθολογία τρίτη. Ὀκτάηχα μέλη καὶ συστήματα (17ος-18ος-19ος αἰ.) [...], Ἀθήνα 1999, μέλος ὑπ' ἀριθμὸν 4· καὶ Ἀνθολογία δεύτερη. Μέλη 17ου-18ου-19ου αἰ., Μέρος Β' [...], Ἀθήνα 1999, μέλος ὑπ' ἀριθμὸν 6 (μουσικὲς ἐκδόσεις ὅπου περιλαμβάνεται τὸ ἀκροτελεύτιο τμήμα τῆς συνθέσεως, ἧτοι –ἀντίστοιχα– οἱ τρεῖς στίχοι τοῦ βαρέος καὶ οἱ ἰσάριθμοι τοῦ πλαγίου τοῦ τετάρτου ἤχου, καθὼς καὶ οἱ τοῦ πρώτου ἤχου δύο τελευταῖοι στίχοι, μετὰ τῶν καταληκτικῶν ἀλληλουϊαρίων).

11. Βλ. Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, Μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ἀνθολογίες πρώτη ἕως δεκάτη, τόμος πρῶτος. Μέλη καὶ σχολιασμοί. Συνθέτες-Ἑρμηνευτές, Ἀθήνα 2000, σσ. 55-56 καὶ 42. Τοῦ ἰδίου, Μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Τόμος δεῦτερος. Τὰ μουσικά κείμενα. Μέρος Α'. Ἀνθολογίες πρώτη ἕως πέμπτη, Ἀθήνα 2000, σσ. 117-124 καὶ 80-84. Τὰ ἴδια στοιχεῖα περιέχονται (πληρέστερα) καὶ στὸ ἐπισυναπτό-

3. τῆ σύνθεσῃ Θεοδώρου παπαῖ-Παράσχου τοῦ Φωκαέως σέ ἤχο τέταρτο (λέγετο)¹², πρωτοδημοσιευθεῖσα μὲν (ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν συνθέτη της) κατὰ τὸ ἔτος 1848 (στὴν ὑπὸ τὴν ὀνομασία *Μουσικὴ Μέλισσα* γνωστὴ ἐκδοτικὴ σειρά)¹³, διαδοθεῖσα δὲ εὐρύτερα (μετὰ τὸν θάνατο τοῦ μελοποιῦ της) μέσῳ τῶν κατὰ καιροὺς ἐκδόσεων τοῦ λεγομένου *Ταμείου Ἀνθολογίας*¹⁴. Πρόκειται γιὰ τὸν ἀνωτέρω ὑπαινιχθέντα πολυέλεο, ὁ ὁ-

μενο στὸν προμνημονευθέντα ἀπλὸ ψηφιακὸ δίσκο [Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, *Μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Σῶμα πρῶτο. Ὀκτάηχα μέλη καὶ συστήματα*, τόμ. VIII, 14. *Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, πολυέλεος Πέτρου Ἐφρῆσιου (ἀρχές 19ου αἰ.) [...]*, ὅπ.π.] ὀγδοντασέλιδο βιβλίδιο, σσ. 13-28 (ὅπου σχολιάζεται ἐνδελεχῶς ἡ σύνθεσῃ) καὶ σσ. 31-63 (ὅπου –πανομοιοτύπως ἐκ τῆς προμνημονευθείσης ἐκδόσεως– ἀναδημοσιεύεται πληρῆς τὸ μουσικὸ κείμενο τοῦ πολυελέου).

12. Περὶ αὐτῆς βλ. Χαλδαιάκη, *Πολυέλεος*, σ. 296.

13. Βλ. *Μουσικὴ Μέλισσα*, περιέχουσα ἐπιτομὴν τινα Ἀνθολογίας νεοτέρων μαθημάτων ὀρθρου καὶ λειτουργίας, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδοθεῖσα εἰς τόμους τέσσαρας παρὰ Θεοδώρου Π. Π. Φωκαέως, ἀναλώμασι τοῦ ἰδίου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, τόμος τέταρτος, ἐν Γαλατῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκ τῆς τοῦ Κάστρου τυπογραφίας, 1848, σσ. 1-21.

14. Βλ. διαδοχικά: *Ταμεῖον Ἀνθολογίας*, περιέχον ἅπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνιαύσιον ἀκολουθίαν ἑσπερινοῦ, ὀρθρου, λειτουργίας, Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ τῆς λαμπροφόρου Ἀναστάσεως, μετὰ τινων καλοφωνικῶν εἰρμῶν ἐν τῷ τέλει, κατ' ἐκλογὴν τῶν ἐμμελεστέρων καὶ εὐφραδεδτέρων μουσικῶν μαθημάτων τῶν ἐνδοξοτέρων διδασκάλων παλαιῶν τε καὶ νέων, πλουτισθὲν δὲ μετὰ προσθήκης πολλῶν νέων μαθημάτων μελισθέντων παρὰ τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου Θεοδώρου Π. Π. Φωκαέως, νῦν τέταρτον ἐκδίδεται διηρημένον εἰς τόμους τρεῖς, ὧν ὁ μὲν Α' ἐξεδόθη παρὰ τοῦ ἰδίου, οἱ δὲ λοιποὶ, ἀποθανόντος ἐκείνου, παρὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου, ἐγκρίσει καὶ ἀδεία τῆς Α. Παναγιότητος καὶ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀναλώμασι τοῦ ἰδίου καὶ τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν, ἐπιστάσι δὲ τοῦ κ. Ὀνουφρίου Ἰωάννου Βυζαντίου, τόμος δεύτερος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τῆς τυπογραφίας Μωυσῆ δὲ Κάστρου ἐν Γαλατῇ, ἁωνα', 1851, σσ. 31-51. *Ταμεῖον Ἀνθολογίας*, περιέχον ἅπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνιαύσιον ἀκολουθίαν ἑσπερινοῦ, ὀρθρου, λειτουργίας, Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ τῆς λαμπροφόρου Ἀναστάσεως, μετὰ τινων καλοφωνικῶν εἰρμῶν ἐν τῷ τέλει, ἐξηγηθὲν εἰς τὴν νέαν τῆς μουσικῆς μέθοδον καὶ μετὰ πάσης ἐπιμελείας διορθωθὲν παρὰ τῶν ἀειμνήστων διδασκάλων καὶ ἐφευρετῶν τῆς νεωτέρας μεθόδου Γρηγορίου πρωτοφάλτου καὶ Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, τετράκις ἐκδοθὲν μὲ προσθήκην πολλῶν νέων μαθημάτων μελοποιηθέντων παρὰ Θεοδώρου Π. Π. Φωκαέως καὶ ἤδη τὸ πέμπτον ἐκδίδεται, εἰς τόμους τρεῖς, παρὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Λεωνίδα καὶ Ἀλεξάνδρου, ἐγκρίσει καὶ ἀδεία τῆς αὐτοῦ Παναγιότητος καὶ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, δαπάνῃ Κωνσταντίνου Ἰγγλέση Ζωγράφου, τόμος δεύτερος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς μουσικῆς Ἀνθολογίας Ἡ Εὐτέρπη, 1863, σσ. 31-52. *Ταμεῖον Ἀνθολογίας*, περιέχον ἅπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνιαύσιον ἀκολουθίαν ἑσπερινοῦ, ὀρθρου, λειτουργίας, Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ τῆς λαμπροφόρου Ἀναστάσεως, μετὰ τινων καλοφωνικῶν εἰρμῶν ἐν τῷ τέλει, ἐκδοθὲν τὸ τέταρτον ἐγκρί-

ποιός κατά τή διάδοσή του σαφῶς ξεχώρισε ἀπό τοὺς προμνημονευθέντες δύο, κυρίως λόγω τῆς πλήρους (μόνον μὲ κάποιες περικοπές στὸ καταληκτῆριο μάθημά του) δημοσιεύσεώς του καὶ στὸν δεύτερο τόμο τοῦ *Μουσικοῦ Πανδέκτη* τῶν ἐκδόσεων τῆς ἀδελφότητος Θεολόγων «*Ἡ Ζωή*»¹⁵, ἐνὸς μουσικοῦ βιβλίου ποὺ ὡς σήμερα εὐρίσκεται στὴν κατοχὴ ὄλων σχεδὸν τῶν ψαλτῶν¹⁶. Σημειωτέον ὅτι ἡ εὐρύτερη ἐπιβολὴ τοῦ παρόντος ποιήματος στὸν ψαλτικὸ χῶρο προσεπιμαρτυρεῖται ἀπὸ τὶς καταγεγραμμένες εὐάριθμες φωνογραφήσεις του· συγκεκριμένα, στίχοι τῆς συνθέσεως περιλαμβάνονται σὲ εἰδικὴ (περιέχουσα μόνον πολυελέους) φωνοταινία τῆς βυζαντινῆς χορωδίας τοῦ πρωτοψάλτου Γεωργίου Κακουλίδη¹⁷, καθὼς καὶ σὲ σχετικὸ δίσκο βινυλίου τοῦ *Ἰδρύματος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας* (ὅπου ἐρμηνεύονται ἀπὸ τὸ –ὑπὸ τῆ διεύθυνση τοῦ πρωτοψάλτου Θεοδώρου Βασιλικοῦ– παλαιότερο χορωδιακὸ σχῆμα τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν)¹⁸. Τελευταῖα, μάλιστα, στὸ πλαίσιο μακροπνόου μουσικοφιλολογικοῦ ἐκδοτικοῦ ἐγχειρήματος τοῦ Μανόλη Χατζηγιακουμῆ, ὁ πολυέλεος ἠχογραφήθηκε πλήρως (καθ' ἐρμηνεία τοῦ μακαριστοῦ πρωτοψάλτου Λεωνίδα Σφήκα), δει-

σει καὶ ἀδεία τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας παρὰ Θεοδώρου Φωκαέως, νῦν δὲ μετατυποῦται τὸ ἕκτον ἀπαρράλκτως μετὰ τινων προσθηκῶν ὑπὸ Μηνᾶ Δομενίκου, δαπάνη Γεωργίου Σεϊτανίδου, τόμος δεύτερος, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ τυπογραφείου «*Τὰ ἡμερήσια Νέα*», βιβλιοπωλεῖον Γεωργίου Σεϊτανίδου, ἐξωθεν τῆς πύλης τοῦ Ζουντὰν Καπουσοῦ ἀριθ. 291, 1869, σσ. 29-46. [Ἐπιθυμῶ (καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς) νὰ εὐχαριστήσω ἰδιαίτερα τὸν μουσικολογιώτατο κύριο Γεώργιο Χατζηθεοδώρου γιὰ τὶς (πρόθυμα παρασχεθεῖσες) πολύτιμες πληροφορίες του σχετικά μὲ τὶς (δυσεύρετες ἐν πολλοῖς) μουσικὲς ἐκδόσεις ποὺ μνημονεύονται στὴν παρούσα καὶ στὴν προηγούμενη ὑποσημείωση].

15. Βλ. *Μουσικὸς Πανδέκτης*, ἤτοι πλήρης συλλογὴ τῶν ἐκλεκτοτέρων μουσικῶν μαθημάτων, τῶν ἐν ταῖς πρωιναῖς καὶ ἐσπεριναῖς ἀκολουθίαις τῆς Ἐκκλησίας ψαλλομένων (πλὴν ὅσων περιέχει τὸ *Ἀναστασιματάριον*), μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καταρτισθεῖσα, πρὸς χρῆσιν τῶν τὴν ἱεράν ὑμνωδίαν ἐν τῷ ναῷ ἀσκούντων καὶ παντὸς φιλομούσου, τόμος δεύτερος, ὄρθρος, Ἀθῆναι 1982⁵, σσ. 33-46.

16. Τῆ διάδοξη τοῦ συγκεκριμένου πολυελέου στὸν ψαλτικὸ κόσμον ἐνίσχυσε, ἀναμφίβολα, καὶ ἡ (ἐπίσης προσφιλὴς στοὺς ψάλτες) φωτοτυπικὴ ἀνατύπωση [ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο τοῦ Βασιλείου Ρηγοπούλου (Θεσσαλονίκη 1978)] τῆς ἀνωτέρω ἐπισημανθείσης (καὶ περιλαμβανούσης τὸ ἐν λόγῳ ποίημα) ἕκτης ἐκδόσεως τοῦ *Ταμείου Ἀνθολογίας*.

17. Βλ. *Ἀπὸ τὴν Ὑμνολογία τῆς Ἐκκλησίας μας. Πολυέλεοι. Ψάλλει βυζαντινὴ χορωδία ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ Γεωργίου Κακουλίδη, πρωτοψάλτου* (ἐκδόσεις «*Ζωῆς*». ΥΒΕ 31. [Ἀθῆναι 1981]), Β' πλευρά, μέλος ὑπ' ἀριθμὸν 2.

18. Βλ. *Θεόδωρος Φωκαεὺς (1790-1851). Βυζαντινοὶ καὶ μεταβυζαντινοὶ μελουργοὶ 5* [IBM 105 (I-II). Ἀθῆναι 1984]. Ψάλλει ἡ *Βυζαντινὴ Χορωδία τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν μὲ χοράρχην τὸν πρωτοψάλτην Θεόδωρον Βασιλικόν*, δίσκος δεύτερος, ὄψη Β', μέλος ὑπ' ἀριθμὸν 9.

γματοληπτικά ήδη δημοσιοποιηθέντος μόνον τοῦ δοξαστικοῦ καταληκτικοῦ τῆς συνθέσεως μαθήματος¹⁹.

Μὲ τὴν ὡς τώρα ἐκδοτικὴ (ἢ καὶ φωνογραφικὴ) παράδοση τῆς δευτέρας στάσεως τοῦ πολυελέου νὰ παρουσιάζει εἰκόνα παρόμοια τῆς περιγραφείσης ἀνωτέρω (ὅπου ἢ ὅποια διάδοση παλαιότερων ἐνδιαφερουσῶν συνθέσεων ὀφείλεται κυρίως σὲ ἐρευνητικοῦ χαρακτῆρος ἀπόπειρες μουσικολόγων, ὅπως ὁ Γρηγόριος Στάθης καὶ ὁ Μανόλης Χατζηγιακουμῆς, ἢ ἀκόμη σὲ ἀξιέπαινες ἐκδοτικὲς προσπάθειες, ὅπως αὐτὲς τοῦ Λυκούργου Ἀγγελοπούλου καὶ τοῦ Χαραλάμπους Καρακατσάνη), πρέπει χωρὶς περιπλοκὲς νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ἐκ ψαλτικῆς ἐπόψεως ὁ ρλε΄ ψαλμὸς εἶναι μαζικότερα γνωστὸς βάσει ὀρισμένων (κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα διαδοθεισῶν) συντομοτάτων σχετικῶν μελωδιῶν. Ἡ ὑπονοουμένη ἐδῶ συνοπτικὴ μελικὴ μεταχείριση τοῦ ψαλμοῦ *Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ* εἶναι, νομίζω, θεμιτὸ νὰ ἀποδοθεῖ πρωτογενῶς σὲ ἀθηναϊκὴ ἔμπνευση, καθ' ὅτι –ἐξ ὧσων, τοῦλάχιστον, γνωρίζω– καταγράφεται τὸ πρῶτον (κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος) ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Τσικνόπουλο²⁰, γόνου μὲν τοῦ Μεσολογγίου καὶ μαθητῆ τοῦ ἱεροδιακόνου Ἀνθίμου²¹, τοῦ διέ-

19. Βλ. Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, *Μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*. Ἀνθολογία δεκάτη. *Τριαδικὰ πολυελέων (19ος αἰ.)* [...], Ἀθήνα 1999, μέλος ὑπ' ἀριθμὸν 3 (πρβλ. καὶ μουσικολογικὰ περὶ αὐτοῦ σχόλια, καθὼς καὶ τὸ –πανομοιοτύπως ἐκ τῆς ἐπιστημανθείσης ἕκτης ἐκδόσεως τοῦ *Ταμείου Ἀνθολογίας*– ἀναδημοσιευόμενον μουσικὸ κείμενον τοῦ πολυελέου, εἰς Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, *Μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*. Ἀνθολογίες πρώτη ἕως δεκάτη, τόμος πρῶτος. *Μέλη καὶ σχολιασμοί. Συνθέτες-Ἐρμηνευτές*, ὅπ.π., σσ. 184, 186-187. Τοῦ ἰδίου, *Μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*. Τόμος δεύτερος. *Τὰ μουσικὰ κείμενα. Μέρος Β'*. Ἀνθολογίες ἕκτη ἕως δέκατη, Ἀθήνα 2000, σσ. 220-233, ἀντίστοιχα). Πλήρης ὁ παρὼν πολυελέος ἀναμένεται νὰ κυκλοφορηθεῖ στὸν ἕκτο ψηφιακὸ δίσκο τοῦ ἕκτου, ἐπίσης, σώματος [πολυέλεοι (17ος-18ος-19ος αἰ.)] τῆς ἐν λόγῳ ἐκδοτικῆς σειρᾶς [βλ. αἴφνης Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, *Μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*. Ἀνθολογίες πρώτη ἕως δεκάτη, τόμος πρῶτος. *Μέλη καὶ σχολιασμοί. Συνθέτες-Ἐρμηνευτές*, ὅπ.π., σσ. 15, 180, 185 καὶ 284-285].

20. Βλ. *Μουσικὸν παράρτημα τῆς μουσικῆς ἐφημερίδος Φόρμιγξ* [...], περ. Β', ἔτος Ε', ἐν Ἀθήναις 1909, σσ. 39-46 [: Πολυελέος σύντομος, τονισθεὶς ὑπὸ Ἀνδρέου Β. Τσικνόπουλου· ἤχος πλ. α' μετ' ἐναρμονίου Πα' *Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ*]. Περὶ τοῦ ἐν λόγῳ Ἀνδρέα Τσικνόπουλου βλ. Γεωργίου Ἰ. Παπαδοπούλου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἄχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἀκμάσαντες ἐπιφανέστεροι μελωδοί, ὕμνογράφοι, μουσικοὶ καὶ μουσικολόγοι*, ἐν Ἀθήναις [...] 1890 [= Ἀθήνα 1977²], σσ. 488-491. Ἰωάννου Ε. Δασκαλάκη, *Ἀρχιδιάκονος Ἀνθίμος (Ἐφραιομάγνης) ὁ Πρωτοψάλτης καὶ ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ σχολὴ τῆς Αἰτωλίας (1837-1991)*, Ἰ. Π. Μεσολογγίου 1991, σσ. 34-36. Γεωργίου Ἰ. Παπαδοπούλου, *Λεξικὸν τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς*, Ἀθήνα 1995, σσ. 226-227.

21. Περὶ τοῦ ἱεροδιακόνου Ἀνθίμου βλ. Γεωργίου Ἰ. Παπαδοπούλου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν*

τριψε όμως και δραστηριοποιήθηκε μουσικά στην Αθήνα. Εύαριθμες επί μέρους παραλλαγές αυτής της πρωτογενούς σύντομης μελικής προτάσεως κατεγράφησαν εκτοτε από μεταγενεστέρους πρωτοψάλτες και εκδότες μουσικών βιβλίων²², αλλά τελικά (μετά από διαδικασία πολυποίκιλης μουσικής αναδιατυπώσεως) ή συγκεκριμένη τεχνοτροπία μελοποιήσεως του ρλε' δαβιτικού ψαλμού απέδειχθη ιδιαίτερα λαοφιλής μέσω πολυαριθμών άγιορειτικῶν μετασκευῶν²³. Αναφέρω, ένδεικτικά, τήν (πρό είκο-

ιστορίαν της παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς [...], ὅπ.π., σσ. 347-348. Τοῦ ἰδίου, *Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς (1-1900 μ.Χ)*, Ἀθῆναι 1904 [= Κατερίνη 1990²], σσ. 211-212. Κ. Σ. Κώνστα, «Ἡ αἰτωλικὴ μουσικὴ σχολή», *Νέα Ἔστια* 57 (1955), σσ. 494-496. Παναγ. Σ. Ἀντωνέλλη, *Ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ. Ἱστορικὴ ἀνασκόπησις καὶ ἐξέλιξις αὐτῆς κατὰ τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους [...]*, Ἀθῆναι 1956, σσ. 87-88. Ἰωάννου Ε. Δακαλάκη, *Ἀρχιδιάκονος Ἀνθίμος (Ἐφεσιομάγνης) ὁ Πρωτοψάλτης καὶ ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ σχολὴ τῆς Αἰτωλίας (1837-1991)*, ὅπ.π., κυρίως σσ. 11-26, 102-103. Γεωργίου Ἰ. Παπαδοπούλου, *Λεξικὸν τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς*, ὅπ.π., σ. 26.

22. Ἐνδεικτικὰ μνημονεύω ἐδῶ μόνον τίς ἀκόλουθες δύο μουσικῆς ἐκδόσεις: Ἀθανασίου Καραμάνη, *Νέα μουσικὴ συλλογὴ ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν τόμων, τόμος Β'*, περιέχων ἅπαντα τὰ μαθήματα τῆς θείας λειτουργίας [...], Ἀθῆναι 1980⁵, σσ. 342-343. Ἐμμανουὴλ Κ. Χατζημάρκου, *Μελωδικὴ ἀνθοδέσμη, τόμος Β'*, Ἀθῆναι 1985, σσ. 143-145.

23. Ἐπισημαίνω, πρωτίστως (τουλάχιστον ἐκ τῶν τύποις παραδεδομένων σχετικῶν μελοποιημάτων), τήν κατὰ «κολλυβαδική» παράδοση καταγραφή τοῦ ἐν προκειμένῳ ἐξεταζομένου μέλους ἀπὸ τὸν Γεώργιο Ρήγα· βλ. *Μελωδήματα Σκιαθοῦ τοιοσθέντα μετὰ πάσης δυνατῆς ἀκριβείας ὑπὸ Οἰκονόμου Γεωργίου Ἀ. Ρήγα, ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου Σκιαθοῦ*, ἐν Ἀθήναις 1958, σσ. 20-24 [ἔπου καταγράφεται ἡ (μελοποιημένη κατὰ τὸν πλάγιον τοῦ πρώτου ἤχου) «κοινὴ» ἐκδοχὴ τοῦ πολυελέου] καὶ σσ. 24-29 [ἔπου καταγράφεται ἄλλη ἐκδοχὴ («εἰς χρόνον διπλοῦν»), μελοποιημένη σὲ ἤχο βαρύ]· τὰ ἴδια μουσικὰ κείμενα ἀνατυπώθηκαν καὶ εἰς: Ἐκλογάριον, πρὸς χρῆσιν ἐν ταῖς ὀλονυκτίαις [sic] καὶ λοιπαῖς πανηγυρικαῖς [sic] ἱερέαις [sic] ἀκολουθίαις [sic], [Κατερίνη 2001], σσ. 110-118 καὶ 119-131· πρβλ. καὶ ἐρμηνευτικὴ ἀπόδοσις τῶν συγκεκριμένων καταγραφῶν στὸν ψηφιακὸ δίσκο: *Στὴ σκιά τοῦ Ἀθω. Μελωδήματα τῶν «κολλυβάδων» ἀπὸ τὴν Σκιάθου τοῦ Παπαδιαμάντη. Βυζαντινὸς χορὸς «Ἀγιοπολίτης». Διευθύνει ὁ Ἰωάννης Ἀρβανίτης* [ΑΕΜ 019 (2001)], μέλη ὑπ' ἀριθμὸν 8 καὶ 9. Μὴ ἐξαιρετέες εἶναι, ἐπίσης, καὶ οἱ πολυποίκιλες σχετικῆς καταγραφῆς ἀγιορειτικῶν μελωδιῶν (ἢ καὶ οἱ ἐντελῶς προσωπικῆς συνθέσεις) τοῦ Φιλοθεῖτου ἱερομονάχου Ἱεροθέου [βλ. Ἀθωνικὴ μουσικὴ ἀνθοδέσμη 4. Πολυέλεσι Α', Ἀγιον Ὄρος 1992, σσ. 127-292· καὶ Ἀθωνικὴ μουσικὴ ἀνθοδέσμη 6. Πολυέλεσι Γ', Ἀγιον Ὄρος 1998, σσ. 215-356], καθὼς καὶ ὅσες ἀντίστοιχες συνθέσεις ἀνθολογοῦνται στὴν ἀκόλουθη ἐκδοσις τῆς ἱεραῆς μονῆς Σίμωνος Πέτρας: Ἀγγελικὸς Χορὸς Γ'. Πολυέλεσι, Ἀγιον Ὄρος 2002, σσ. 167-262. Σημειωτέον, μάλιστα, ὅτι ὀρισμένες ἐκ τῶν τελευταίων συνθέσεων προσαρμόσθησαν στὰ ρουμανικὰ καὶ δημοσιεύθηκαν (ἀπὸ κοινοῦ μὲ ὁμοειδεῖς, ἐνδιαφέρουσες, πρωτότυπες μελοποιήσεις τοῦ ρλε' ψαλμοῦ ἀπὸ Ρουμάνους μελοποιούς, ὅπως ὁ Νεκτάριος Βλάχος, ὁ Ἀντὼν Πᾶν ἢ ὁ Μακάριος ἱερομόναχος) στὴν ἐπομένη σχετικὴ μουσικὴ ἐκδοσις: *Buchet Muzical Athonit 4. Polielee*,

σαετίας περίπου κυκλοφορηθείσα) έρμηνευτική πρόταση του άοιδίμου π. Διονυσίου Φιρφιρή²⁴, ή όποία και διεδόθη περαιτέρω (ψαλλομένη σε συναυλίες ή έπ' έκκλησίαις²⁵) βάσει μουσικής καταγραφής του Λυκούργου Άγγελουπούλου, καθώς και την (πλέον πρόσφατα κυκλοφορηθείσα) τετράηχη όμοειδή έκδοχή του ίδιου πολυελέου (άμιγώς έπί διτρόχαιου δακτυλικού μέτρου άναπτυσσομένη) κατά σύνθεση του ιερομονάχου Παντελεήμονος του Σιμωνοπετρίτου²⁶.

Έάν έτσι διαμορφώνονται τά πράγματα για τά περι του πολυελέου 'Εξομολογείσθε τώ Κυρίω ψαλτικά δεδομένα, είναι προφανές ότι τό πλήθος των φιλομούσων παραμένει έν πολλοίς άνυποψίαστο για τή διαχρονική μουσική παράδοση του συγκεκριμένου ψαλμού, παρά την περι του θέματος ύφισταμένη ειδικότερη μουσικολογική βιβλιογραφία²⁷. Κατόπιν

Editura «Evanghelistos», (București) 2002, pp. 221-384.

24. Βλ. τή φωνοταινία (έκδοση τής 'Ελληνικής Βυζαντινής Χορωδίας): "Υμνοι μέ τον π. Διονύσιο Φιρφιρή, πρωτοψάλτη Πρωτάτου 2 [TC-SPR 290 ('Αθήναι 1984)], πλευρά Β'.

25. Πρβλ. αίφνης τή φωνοταινία: 'Ελληνική Βυζαντινή Χορωδία. 17ο Φεστιβάλ του Σαιν Βικτόρ, Μασσαλία 1983. Ζωντανή ήχογράφηση. Διευθύνουν: Λυκούργος Άγγελόπουλος-Γιάννης Παπαχρόνης [TC-SPR 291 ('Αθήναι 1984)], πλευρά Β'.

26. Έρμηνεία τής συγκεκριμένης συνθέσεως βλ. στή φωνοταινία: 'Ερά Μονή Σίμωνος Πέτρας. Ψαλτήριον τερπνόν. Κασσέτα 4η. Ψάλλει ό χορός τής 'Ι. Μονής ['Ι. Μονή Σίμωνος Πέτρας 5 (1990)], πλευρά Α', μέλος ύπ' αριθμόν 2: μουσική καταγραφή αύτης βλ. στις έκδόσεις: Ψαλτήριον Τερπνόν, "Άγιον Όρος 2001", σσ. 607-617. Άγγελικός Χορός Γ'. Πολυέλεοι, ό.π., σσ. 233-242 (όπου και ή περι του συνθέτου μνεία).

27. Η περι του ρλε' ψαλμού ύπάρχουσα ειδικότερη μουσικολογική βιβλιογραφία στοιχειοθετείται από όρισμένες μελέτες τής εκ Βουλγαρίας καθηγήτριας Elena Toncheva [ειδικότερο (συγκεντρωτικό) σχολιασμό των όποιων βλ. εις: Χαλδαιάκη, Πολυέλεος, σσ. 143-149]. Πρόκειται περι μελετημάτων που είτε αναφέρονται στήν έν γένει παράδοση του συγκεκριμένου ψαλμού (: «The Polyeleos Psalm 135 Based on Sources from 12th-13th cent.», *Bălgarsko Muzikoznanie* [= *Bulgarian Musicology*] 1993/1, pp. 3-31 [βουλγαριστί πρωτοτύπως δέν τό είδα]), είτε άφορούν στή «βουλγαρική παράδοση» του ίδιου πολυελέου (: «"Boulgarikon"-Melodien in der Akolouthie des Psalm 135», *Musica Antiqua* VI (Pod Patronated Unesco. Acta Scientifica), Bydgoszcz 1982, pp. 93-111. «The Polyeleos Cycle of Psalm 135 in the Athens Ms. No 928 (Zegligovo Anthology) from the 15th c. and the settings "boulgarikon"», *Bălgarskijat Petnadeseti Vek* (Sophia, 1993), pp. 359-375 [βουλγαριστί πρωτοτύπως δέν τό είδα]. «Zur sudslawischen psalmodischen tradition ("Bulgarischer" Polyeleos-Psalms 135)», εις: I. Poniatowska / C. Nelkowski (edd.), *Musica Antiqua Europae Orientalis. 10 International Musicological Congress, Bydgoszcz, September 1994*, vol. 1, Acta Musicologica, Bydgoszcz 1997, pp. 139-150 [δέν τό είδα]), είτε πραγματεύονται τις σχετικές μελοποιήσεις 'Ιωάννου μαίστορος του Κουκουζέλη (: «Das Polyeleos-Gesangwerk Joannes Kukuzeles», *Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich*, Nr. 2/VI/1984, pp. 59-74b), ένώ ιδιαίτερο ένδιαφέρον παρουσιάζει και ό σχολιασμός τής δευτέρας στάσεως του Λατρινού πολυελέου (: «The

τούτων, θεωρώ ότι μία άδρομερής επισκόπηση τῆς ἱστορίας, τῆς μορφολογίας καὶ τῆς μελοποιίας τῆς δευτέρας στάσεως τοῦ πολυελέου θὰ συμβάλει ὑποβοηθητικὰ πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση.

α'. Ἱστορία

Ἀπὸ τὴν ὡς τώρα ἔρευνα, σὲ χρονικὸ ὀρίζοντα μιᾶς ἑξακοσαετίας (δηλαδὴ ἀπὸ τὸν ιδ' ἕως τὸν ιθ' αἰῶνα), ἔχουν ἐντοπισθεῖ εἴκοσι δύο (περίπου) μελοποιήσεις τοῦ ρλε' ψαλμοῦ. Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ²⁸. Ἀφετηρία τῆς σχετικῆς μελικῆς παραδόσεως ἀποτελεῖ ὁ ιδ' αἰῶνας, ὅπου δεσπάζει ἡ περίφημη σύνθεση τοῦ λεγομένου τετραστίχου πολυελέου Νικολάου μαῖστορος τοῦ Κουκουμᾶ²⁹, ἀπὸ κοινοῦ, βέβαια, μὲ τὶς ὁμοειδεῖς συνθέσεις τοῦ λεγομένου Λατρινοῦ πολυελέου³⁰ καὶ ἄλλου συνοπτικοῦ μέλους, φερομένου ὡς καλογερισκοῦ³¹. Τὴν εἰκόνα τῶν λοιπῶν (κατὰ τὸν ιδ' αἰῶνα παραδιδόμενων) συνθέσεων συμπληρώνουν τὰ ὀλιγόστιχα (καὶ ἥκιστα διαδεδομένα) ποιήματα Ἰωάννου πρωτοψάλτου τοῦ Γλυκέος³², καθὼς «καὶ τῶν φοιτητῶν αὐτοῦ» Ἰωάννου μαῖστορος τοῦ Κουκουζέλη καὶ Ξένου πρωτοψάλτου τοῦ Κορώνη³³. Κατὰ τοὺς ἐπομένους τρεῖς (ιε', ις' καὶ ιζ')

“Latrinos” Settings of the Polyelcos Psalm 135. To the Typological Problems of the Late Byzantine Psalmody», *Cantus Planus. Papers Read at the 6th Meeting, Eger, Hungary, 1993* [...], Budapest 1995, pp. 473-492). Νὰ προστεθεῖ τώρα ἐδῶ καὶ ἡ ἀκόλουθη μελέτη τῆς ἰδίας: «Late Byzantine Psalmody: Correlation Text-Melody (Chant Cycle of Psalm 135 in 4th Authentic Echos)», *Hymnology* 4 (2003) <Byzantium and East Europe. Liturgical and Musical Links. In Honor of Miloš Velimirovič>, pp. 116-130. Σημειῶνω, τέλος, ὅτι βιβλιογραφικὰ μόνον ἐπισημάνθηκε [βλ. σχετικά: «The “Latrinos” Settings of the Polyelcos Psalm 135. To the Typological Problems of the Late Byzantine Psalmody», *ibid.*, p. 474, note 5. «Late Byzantine Psalmody: Correlation Text-Melody (Chant Cycle of Psalm 135 in 4th Authentic Echos)», *ibid.*, p. 123, note 18] καὶ μιὰ σχετικὴ ἐν προκειμένῳ (ἀνέκδοτη) διατριβὴ τῆς ἰδίας καθηγήτριας [ὑπὸ τὸν ἐξῆς (ἀγγλιστὶ –ἐκ τοῦ βουλγαρικοῦ πρωτοτύπου– μεταφρασμένο) τίτλο: *Polyelcos Settings, Designated as “Boulgarian” in the Balkan Chant Practice (Psalm 135 Based on Sources from 12/13th and 14/15th cc.)*, Second Ph. D. Thesis, Institute of Arts Studies (Bulgarian Academy of Sciences), 1993], τὴν ὁποία (παρὰ τὶς σύντονες καὶ ἐπίμονες προσπάθειές μου) δὲν κατόρθωσα, ἀκόμη, νὰ προμηθευτῶ καὶ νὰ μελετήσω.

28. Ἡ πρὸς τὸ παρὸν ἐπισημανθεῖσα σχετικὴ μελικὴ παραγωγή (βάσει τῆς ὁποίας ἐκτιμᾶται, ἐν συνεχείᾳ, ἡ ἱστορία τοῦ συγκεκριμένου πολυελέου) ἐκτίθεται συνολικὰ εἰς: Χαλδαιάκη, *Πολυέλεος*, σσ. 268-296.

29. Περὶ αὐτῆς βλ. *αὐτόθι*, σσ. 277-286.

30. Βλ. *αὐτόθι*, σσ. 271-277.

31. Βλ. *αὐτόθι*, σσ. 286-287.

32. Βλ. *αὐτόθι*, σ. 286.

33. *Αὐτόθι*.

αἰῶνες τὸ περὶ τοῦ ρλε΄ ψαλμοῦ θέατρο μελικτῆς δημιουργίας μετατοπιζέται (ὅπως συμβαίνει γιὰ τὸ σύνολο τῶν κατ' αὐτὴ τὴ χρονικὴ περίοδο ψαλτικῶν μελοποιημάτων) στὶς περιοχὲς τῆς Σερβίας, τῆς Κύπρου καὶ τῆς Κρήτης· συγκεκριμένα, στὴ Σερβία ἐντοπίζεται ἡ ἐνδιαφέρουσα πλήρης δίγλωσση σύνθεση τοῦ Σέρβου ἱερομονάχου Ἡσαΐα³⁴, στὴν Κύπρο ὁ πολυέλεος τοῦ (κατὰ τὰ ἄλλα ἀγνώστου) μελουργοῦ Νικολάου Πετρο-

34. Βλ. αὐτόθι, σ. 287.

35. Βλ. αὐτόθι, σ. 289. Σὲ ἄλλο, οἰκείο, τόπο τῆς ἐδῶ μνημονευομένης διατριβῆς μου [Χαλδαιάκη, Πολυέλεος, σσ. 443-444, ὑποσημείωση 2] εἶχα ἤδη ἐπιστημάνει ὀρισμένα ζητούμενα περὶ τῆς ἀκριβοῦς συστάσεως τῆς παρούσης συνθέσεως [ὅπως προέκυπταν ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἀποδελτίωση τοῦ καταλόγου Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, *Μουσικὰ χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1832)*, τόμος πρῶτος, Ἀθήνα 1975, σσ. 42-44, 364 (πηγῆς βάσει τῆς ὁποίας εἶχε, τότε, ἐντοπισθεῖ ὁ ἐν λόγῳ πολυέλεος)], σημειώνοντας ὅτι ἐκκρεμοῦσε μία, ἐκ μέρους μου, «διεξοδικωτέρα διακρίβωσις τῆς περιπτώσεως», κατόπιν αὐτοψίας τοῦ κώδικος Λειμῶνος 240, φφ. 59r-61v, ὅπου (καὶ μόνον) ἀνθολογεῖται ὁ παρῶν πολυέλεος. Γενομένης, πλέον, αὐτῆς τῆς ἐπιθυμητῆς αὐτοψίας, περιγράφω ἐδῶ εἰδικότερα (καί, κατὰ τὸ δυνατόν, ἀδρομερῶς) τὴ συγκεκριμένη σύνθεση: ὁ πολυέλεος ἀνθολογεῖται στὰ φφ. 59r-61v τοῦ κώδικος Λειμῶνος 240 [κατόπιν τῆς πρώτης στάσεως τοῦ πολυελέου τοῦ Κουκουμᾶ (ὁ ὁποῖος, ὅμως, ἀνθολογεῖται ἐδῶ συντομευθεὶς καὶ καλλωπισθεὶς, καθὼς ψάλλεται παρὰ τῶν νέων)] ὑπὸ τὴν ἐξῆς ἀναγραφὴν: *Ποίημα κῦρ Νικολάου τοῦ Πετροπούλου· ἦχος β΄ Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ ὅτι ἀγαθός. Ἀκολουθοῦν ἕξι στίχοι [ἀναλυτικὰ ὡς ἐξῆς: ἦχος β΄ Τῷ Κυρίῳ τῶν κυρίων (sic· φ. 59v), ἦχος β΄ Τῷ ποιήσαντι θαυμάσια (φ. 59v), ἦχος β΄ Τῷ ποιήσαντι τοὺς οὐρανοὺς (φ. 60r), ἦχος β΄ Τῷ στερεώσαντι τὴν γῆν (φ. 60r-60v), ἦχος β΄ Τῷ ποιήσαντι φῶτα (φφ. 60v-61r), ἦχος πλ. β΄ Καὶ ἐκτινάξαντι Φαραώ (φ. 61r-61v)], οἱ ὁποῖοι πρέπει, μᾶλλον, νὰ ἀποδεσμευθοῦν ἀπὸ τὸν μουσικὸν κάλαμο τοῦ ἐξονομασθέντος μελοποιῦ καὶ νὰ συσχετισθοῦν πρὸς τὴν (γνωστοποιουμένην, στὸν συγκεκριμένον κώδικα, καὶ ἀπὸ τὴν ἀμέσως προηγούμενην τῆς παρούσης σύνθεσης) συνῆθεια (τῶν ἀκμαζόντων στὴ συγκεκριμένη περιοχὴ [Κύπρος: ἰσ' αἰῶνας] νεοτέρων μελοποιῶν) προϋφιστάμενες μελωδίαι νὰ καλλωπίζονται συντεμνόμενες· καὶ τοῦτο, βάσει τῆς ἀκόλουθης [καταγεγραμμένης στὴν κάτω ῶα τοῦ φ. 59r (στὸ τέλος τοῦ πρώτου καὶ πρὸ τοῦ δευτέρου στίχου τοῦ πολυελέου)] ἀναγραφῆς: *Τοῦ αὐτοῦ, ἄχρι τοῦ ἄνωθεν· ἔστι καθὼς, παρὰ τῶν νέων ψάλλονται. Σημειωτέον, τέλος, ὅτι ἡ ἀμιγῶς κατὰ τὸν δεύτερον ἦχον μελοποίησις τοῦ πολυελέου διακόπτεται μόνον ἀπὸ ὀρισμένες (ἐμβόλιμες ἢ καταληκτικὲς) ἐναλλαγὰς τοῦ μέλους πρὸς τὸν ἀντίστοιχον πλάγιον [ἦ, γιὰ τὸν τελευταῖον στίχον, τὸ ἀντίστροφον], ἐνῶ, ἐπιπροσθέτως, στοὺς στίχους: *Τῷ ποιήσαντι τοὺς οὐρανοὺς καὶ Τῷ στερεώσαντι τὴν γῆν* τὸ ληκτικὸν ἀλληλοῦν (μάλιστα δὲ μὲ προτασσόμενον νενανισμό) μελοποιεῖται κατὰ τὸν βαρὺ ἦχον [στὸν στίχον: *Τῷ ποιήσαντι τοὺς οὐρανοὺς* αὐτὴ ἢ κατὰ γένος ἠχητικὴ μεταβολὴ «προετοιμάζεται» μὲ μελοποίησις τοῦ προηγούμενου ἐφρυνίου (εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ) στὸν πλάγιον τοῦ πρώτου ἦχου]. Συμπερασματικὰ, λοιπόν, νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι ἡ (ἐν μέρει) ἀκριβὴς περὶ τῆς παρούσης συνθέσεως πληροφορία τοῦ μνημονευθέντος καταλόγου τοῦ Μ. Χατζηγιακουμῆ εἶναι ἐκείνη τῆς σ. 364· στὴν ἡμετέρα δὲ διατριβὴ ἄς διορθωθεῖ (στὶς σσ. 187, 289 καὶ 443) ὁ ἦχος τοῦ ἐν λόγῳ πολυελέου (ἀντὶ τοῦ ἐσφαλμένα ἀναγραφομένου πρώτου, στὸν ὀρθὸν δεύτερον).**

πούλου³⁵ και στην Κρήτη μιὰ ὀλιγόστιχη δευτέρα στάση τοῦ πολυελέου, ἡ ὁποία (βάσει τῶν πρὸς τὸ παρὸν ἐντοπισθεισῶν στὶς πηγές μαρτυριῶν) συνδέεται ἄλλοτε μὲν πρὸς τὸν Βενέδικτο Ἐπισκοπόπουλο ἄλλοτε δὲ πρὸς τὸν Δημήτριο Νταμιά³⁶, καθὼς καὶ ἄλλη πλήρης μελοποίηση τοῦ ρλε΄ φαλμοῦ ἀπὸ τὸν μοναχὸ Ἰγνάτιο Φριέλο³⁷. Περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰζ΄ αἰῶνος ἐνεργοποιεῖται ἐκ νέου ἡ πολιτική φαλτική παράδοση, καθὼς προβάλλεται στὰ χειρόγραφα ἓνα ποίημα ἀντίστοιχο τοῦ κατὰ τὸν ἰδ΄ αἰῶνα ἐπισημανθέντος καλογερίκοῦ πολυελέου· μιὰ –ἐντεταγμένη στὴν ἐνότητα τοῦ λεγομένου ἐκκλησιαστικοῦ πολυελέου– συντομοτάτη μελοποίηση τοῦ Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, κατὰ τὴν ὁποία, ἀκριβέστερα, παραδίδεται μελισμένος μόνον ὁ πρῶτος στίχος, ὡς πρότυπο γιὰ τὴν ὁμοιότροπη φαλμώδηση καὶ τῶν ὑπολοίπων στίχων τοῦ φαλμοῦ³⁸. Πάντως, κατὰ τοὺς ἰη΄ καὶ ιθ΄ αἰῶνες ἡ σχετική μελικὴ παραγωγή παραμένει πενιχρή· ξεχωρίζουν ἡ ἤδη μνημονευθεῖσα σύνθεση Πέτρου μελωδοῦ τοῦ Μπερεκέτη³⁹, ὀρισμένες συνθέσεις ποὺ παραδίδονται ὡς δευτέρα στάση ἀντιστοιχῶν ποιημάτων τῆς πρώτης στάσεως (ὅπως οἱ πολυέλεοι Μακαρίου ἱερομονάχου τοῦ Κυπρίου⁴⁰, Κοσμᾶ τοῦ Δοχειαρίτου⁴¹ καὶ ὁ, ἐπίσης ἐπισημανθεὶς ἀνωτέρω, πολυέλεος Πέτρου τοῦ Ἐφεσίου⁴²), ἀλλὰ καὶ λοιπὰ ὁμοειδῆ ποιήματα (ὅπως αὐτὰ τῶν Ἰγνατίου μοναχοῦ τοῦ Θασίτου⁴³, Κυρίλλου Μυτιληναίου τοῦ Ἰβηρίτου⁴⁴, Χριστοφόρου πρωτοσυγκέλλου Σερρών⁴⁵, καθὼς καὶ τὸ προμνημονευθὲν Θεοδώρου τοῦ Φωκαέως⁴⁶) γιὰ τὰ ὁποῖα πρώτη στάση δὲν ἔχει ἀκόμη ἐντοπισθεῖ.

Ἐπ’ αὐτῶν τῶν συνθέσεων χρήσιμες εἶναι, νομίζω, οἱ δύο ἀκόλουθες, κριτικοῦ χαρακτῆρος, ἐπισημάνσεις. Π ρ ὼ τ ο ν· ἀντίθετα μὲ τὴν περὶ τοῦ πολυελέου Δούλοι, Κύριον διαμορφωμένη παράδοση, ὅπου ἡ ἔρευνα πρέπει νὰ ἐκταθεῖ ὡς τὰ τέλη τοῦ ἰζ΄ αἰῶνος προκειμένου τίς ἀρχαιότερες

36. Βλ. Χαλδαιάκη, Πολυέλεος, σσ. 287-288.

37. Βλ. αὐτόθι, σσ. 289-290.

38. Βλ. αὐτόθι, σ. 290.

39. Βλ. ἀνωτέρω, ὑποσημείωση 2.

40. Βλ. Χαλδαιάκη, Πολυέλεος, σ. 294· γιὰ τὴν ἀντίστοιχη πρώτη στάση βλ. αὐτόθι, σ. 251.

41. Αὐτόθι, σ. 294· γιὰ τὴν ἀντίστοιχη πρώτη στάση βλ. αὐτόθι, σ. 260.

42. Αὐτόθι, σσ. 294-295· γιὰ τὴν ἀντίστοιχη πρώτη στάση βλ. αὐτόθι, σ. 267.

43. Βλ. αὐτόθι, σ. 293.

44. Αὐτόθι.

45. Βλ. αὐτόθι, σ. 294.

46. Βλ. ἀνωτέρω, ὑποσημείωση 12.

έλλιπείς συνθέσεις (ὀλιγόστιχες ἢ πολύστιχες, ἀντίστοιχα) νὰ διαδεχθῶν οἱ πρῶτες πλήρεις μελοποιήσεις τοῦ συγκεκριμένου δαβιτικῆς ψαλμοῦ⁴⁷, στὸν πολυέλεο Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ ἢ πρώτη πλήρης μελοποίηση τοῦ ρλε΄ ψαλμοῦ ἐμφανίζεται ἤδη ἀπὸ τὸν ιδ΄ (ἢ, τὸ ἀργότερο, τὸν ιε΄) αἰῶνα⁴⁸. Δ ε ὕ τ ε ρ ο ν· συγκριτικὰ μὲ τὰ περὶ τοῦ ρλδ΄ ψαλμοῦ (τῆς πρώτης, δηλαδή, στάσεως τοῦ πολυελέου) ὁμοειδῆ δεδομένα (καὶ μὲ εὐλογητὴν προσδοκία κάποιας σχετικῆς, τοῦλάχιστον, ἀντιστοιχίας μεταξὺ τῶν ἀνὰ ἐκάστη στάση ὑφισταμένων συνθέσεων), οἱ ἐντοπισθεῖσες μελοποιήσεις τοῦ ρλε΄ ψαλμοῦ ὑπολείπονται κατὰ πολὺ, ἐφ’ ὅσον οἱ ὡς τώρα καταγεγραμμένοι πολυέλεοι Δοῦλοι, Κύριον ἐγγίζουσι τοὺς ὀγδόντα⁴⁹. Ἀναλυτικότερα, μετὰ τὴν ἀρχικὴ ἀντιστοιχία τῶν ἐκατέρωθεν ἀπαντώντων ποιημάτων (ἀπόλυτη μὲν κατὰ τὸν ιδ΄ αἰῶνα⁵⁰, κάπως ἱκανοποιητικὴ δὲ κατὰ τοὺς δύο ἐπομένους, ιε΄ καὶ ις΄, αἰῶνες⁵¹), διαπιστώνεται (κυρίως ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ιζ΄ αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν⁵²) μιὰ κατὰ γεωμετρικὴ πρόοδο ἀναπτυσσομένη δυσαναλογία, σὲ βάρος, βέβαια, τοῦ ρλε΄ ψαλμοῦ. Πρὸς αἰτιολόγησιν τοῦ φαινομένου προβάλλουν δύο ἐρμηνεῖες (μὲ πιθανότερη, ἴσως, τὴ δευτέρη)· κατὰ μιὰ πρώτη, αἰσιόδοξη, ἄποψη οἱ ὑπολειπόμενες συνθέ-

47. Ὡς πρώτη πλήρης μελοποίηση τοῦ ρλδ΄ ψαλμοῦ (ὑπὸ τὴ μορφή ποιήματος συγκεκριμένου ἐκ τεσσαράκοντα, συνολικά, ψαλμικῶν στίχων) πρέπει, οὐσιαστικά, νὰ ἀναγνωρισθῆ ὁ (μελισμένος στὸν πλάγιον τοῦ τετάρτου ἤχου) πολυέλεος Πέτρου τοῦ Μπερεκέτη, ἢ σύνθεσις τοῦ ὁποῦ ἐγγρονίζεται στὴν τελευταία πενταετία τοῦ ιζ΄ αἰῶνος. Βλ. σχετικά Χαλδαιάκη, Πολυέλεος, σσ. 229-230· γενικὰ περὶ τοῦ μνημονευθέντος πολυελέου βλ. αὐτόθι, σσ. 788-798.

48. Πρβλ. σχετικά αὐτόθι, σσ. 270-271.

49. Οἱ (ὡς τώρα ἐντοπισθεῖσες) μελοποιήσεις τοῦ ρλδ΄ ψαλμοῦ (οἱ ὁποῖες ἀξιολογούνται γιὰ τὴ διατύπωση τῶν ἀκολουθῶν παρατηρήσεων) παρουσιάζονται ἀναλυτικὰ αὐτόθι, σσ. 226-267.

50. Ἀπὸ δύο στάσεις (ψαλμοὺς ρλδ΄ καὶ ρλε΄) ἀποτελοῦνται ὅλες οἱ (πρὸς τὸν παρὸν ἐντοπισθεῖσες) σχετικὲς συνθέσεις τοῦ ιδ΄ αἰῶνος, ἢτοι οἱ πολυέλεοι Λατρινός, Κουκουμᾶς, Ἰωάννου Γλυκός, Ἰωάννου Κουκουζέλη καὶ Ξένου Κορώνη, καθὼς καὶ ὁ συνοπτικὸς (ἢ καλογοερικὸς λεγόμενος) πολυέλεος.

51. Οἱ μόνες (κατὰ τὴ συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο ἐπισημανθεῖσες) πλήρεις (ἐκ δύο στάσεων ἀποτελούμενες) συνθέσεις εἶναι οἱ πολυέλεοι Ἡσαΐα τοῦ Σέρβου καὶ Βενεδίκτου τοῦ Ἐπισκοποπούλου (ἢ, γιὰ τὴ δευτέρα στάση, Δημητρίου τοῦ Νταμῖα).

52. Ἐνῶ κατὰ τὴ ἀρχὴ τοῦ ιζ΄ αἰῶνος διαφαίνεται κάποια ἀντιστοιχία μεταξὺ πρώτης καὶ δευτέρας στάσεως τῶν ἀπαντώντων πολυελέων (βλ., γιὰ παράδειγμα, τὴ συνθέσεις Ἰγνατίου τοῦ Φριέλου ἢ τὸν ἐκκλησιαστικὸ λεγόμενον πολυέλεο), προϊόντος τοῦ χρόνου ἢ σχετικὴ ἀναλογία διαμορφώνεται κατὰ τρόπο ἀπόλυτα εὐγλωττοῦ κατὰ τὸν ιη΄ αἰῶνα, σὲ εἴκοσι πέντε περίπου πολυελέους Δοῦλοι, Κύριον ἀντιστοιχοῦν ἐπτὰ συνθέσεις Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ἐνῶ ἐναντι τριάντα περίπου, κατὰ τὸν ιθ΄ αἰῶνα ἐντοπισθεῖσων, συνθέσεων τῆς πρώτης στάσεως ἀνευρέθησαν πέντε ἀντίστοιχες τῆς δευτέρας.

σεις ἐνδέχεται νὰ λανθάνουν (καὶ ἄμποτε νὰ ἐντοπισθοῦν γιὰ νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ χαμένη ἐνότητα τῶν πραγμάτων)· κατ' ἄλλη ἀπαισιόδοξη, τρόπον τινά, ἐκδοχὴ οἱ ἀναζητούμενες συνθέσεις ἴσως καὶ νὰ μὴ ὑφίστανται, ὅποτε ἡ ἀρχικὰ διεκτραγωδηθεῖσα ἐξασθένηση τοῦ ψαλτικοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴ δευτέρα στάση τοῦ πολυελέου δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀποκλειστικὰ ὄψιμο φαινόμενο, ἀφοῦ οἱ ρίζες του ἐντοπίζονται ἤδη στὸν ἰζ' αἰῶνα⁵³.

β'. Μορφολογία - Μελοποιία

Ὡς πρὸς τὴ μορφολογία καὶ τὴ μελοποιία τοῦ ρλε' ψαλμοῦ Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ἡ κλεψύδρα ἐπιτρέπει μόνον τὴν ἐπισήμανση κάποιων συμπυκνωμένων, ἀπόλυτα ἐνδιαφερουσῶν, παρατηρήσεων:

Ἐξ ἐπόψεως ἀφ' ἐνὸς μὲν τόπου παραγωγῆς ἀφ' ἑτέρου δὲ ἤχου συνθέσεως, τὰ ἐπὶ τοῦ παρόντος ψαλμοῦ ἐντοπισθέντα μελοποιήματα εἶναι θεμιτὸ νὰ διακριθοῦν σὲ τρεῖς κατηγορίες· τίς κατὰ θεσσαλονικαία παράδοση ὀκτάηχες, τίς κατὰ κωνσταντινοπολιτικὴ παράδοση τρίηχες καὶ τίς λοιπές –γεωγραφικὰ πολύπλευρες– ποικιλόηχες συνθέσεις. Ὁ ἐπὶ μέρους σχολιασμός τῶν κατὰ περίπτωσιν προκυπτόντων μορφολογικῶν καὶ μελοποιητικῶν δεδομένων παρουσιάζει, προφανέστατα, μεῖζον ἐρευνητικὸ καὶ ψαλτικὸ ἐνδιαφέρον· ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ὀψιμότερη καὶ ἀπλούστερη καὶ ἀποβλέποντας στὴν ἀρχαιότερη καὶ συνθετότερη τῶν προμνημονευθεισῶν τριῶν κατηγοριῶν, θὰ ἐπιχειρήσω ἐδῶ μιά, συνοπτικὴ κατ' ἀνάγκη, σχετικὴ ἀναφορά:

1. Ἐπὶ τῶν ποικιλόηχων μελοποιήσεων τοῦ ψαλμοῦ Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ τὰ ἐκτενῆ σχόλια παρέλκουν· οἱ ἐν λόγῳ ὄψιμες συνθέσεις (ἀπαντοῦν στὴ σχετικὴ χειρόγραφη παράδοση ἀπὸ τὸν ἰη' αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν) ἐντάσσονται στὴ χρονικὰ τελευταία ἔκφανση τῆς μορφολογικῆς μεταχειρίσεως τοῦ ρλε' δαβιτικοῦ ψαλμοῦ, κατὰ τὴν ὁποία μελο-

53. Πάντως, αὐτὴ ἡ (προϊόντος τοῦ χρόνου) ἐξασθένηση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴ δευτέρα στάση τοῦ πολυελέου (ἀμφίπλευρα καὶ ἀλληλένδετα· ἐκ μέρους τόσο τῶν μελοποιῶν, ὅσο καὶ τῶν ψαλτῶν) εἶναι ἀπόλυτα ἐνδεικτικὴ· μᾶλλον δὲ «καθρεπρίζει» κάποια (ἀπὸ πρακτικούς λόγους ἐπιβαλλομένη) ἀδυναμία (ἢ ἔστω δυσκολία) «ψαλτικῆς εὐδοκίμησης» τοῦ συγκεκριμένου ψαλμοῦ. Εὐλογία εἶναι, αἴφνης, ἡ εἰκασία ὅτι ἀπαγορευτικὸ γιὰ τὴν περαιτέρω μελικὴ ἀνάπτυξη τῆς δευτέρας στάσεως τοῦ πολυελέου ἀπέβη, σταδιακά, τὸ εὖρος τῶν ἀντιστοιχῶν συνθέσεων τῆς πρώτης στάσεως, γεγονός πού ὀδήγησε (ἐκ τῶν πραγμάτων) στὴν ψαλμώδηση τοῦ ρλε' ψαλμοῦ κατὰ μίαν ὁλονὲν καὶ συντομότερη ἐκδοχὴ, ἐκδοχὴ πού δὲν ἔχρηζε εἰδικότερης μουσικῆς καταγραφῆς.

ποιείται το σύνολο τῶν στίχων τοῦ ψαλμοῦ, μέ τήν προσθήκη, βέβαια, στό τέλος ἐκάστου, τοῦ χαρακτηριστικοῦ ἐφυμνίου· ἀλληλούια· ὅτι εἰς τόν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ· ἀλληλούια⁵⁴. Ἐξ ἐπόψεως μελοποιίας καταγράφεται ἐμφανῆς διαφοροποίηση σχετικά μέ τὰ ὡς τότε ἡχητικά δεδομένα⁵⁵· παραδίδονται, δηλαδή, διάφορες συνθέσεις (οἱ μελοποιοὶ τῶν ὁποίων ἐνδιαφέρει νά τονισθεῖ ὅτι παραπέμπουν σέ ποικίλους τόπους⁵⁶), συνθέσεις μελισμένες σέ ἤχους καινοφανεῖς (ἐν πολλοῖς) γιά τήν περί τοῦ ρλε' ψαλμοῦ διαμορφωμένη παράδοση⁵⁷.

2. Ἐπί τῶν τρίηχων συνθέσεων τὸ ἐνδιαφέρον ἐπικεντρώνεται στήν «ἀρχετυπική» σύνθεση τοῦ λεγομένου Λατρινοῦ πολυελέου, ποιήματος πού, ὡς ἀπήχημα παλαιότερων μοναστικῶν μελωδιῶν, χαρακτηρίζει τήν κωνσταντινοπολιτική μουσική παράδοση⁵⁸. Ἡ συγκεκριμένη σύν-

54. Βλ. σχετικά Χαλδαιάκη, *Πολυέλεος*, σσ. 269, 270-271.

55. Ἔως τις ἀρχές τοῦ ιη' αἰῶνος ὁ ρλε' ψαλμὸς μελοποιεῖται, παραδοσιακά, κατὰ τοὺς χρωματικούς ἤχους, ἤτοι πλάγιο τοῦ δευτέρου (μεγαλω) [βλ. τὴ σχετικὴ σύνθεση Ἰωάννου Κουκουζέλη καὶ Ξένου Κορώνη, τὸν συνοπτικὸ ἢ καλογερικὸ πολυέλεο καὶ (χρονικὰ τελευταῖο) αὐτὸν τοῦ Πέτρου Μπερεκέτη] ἢ δεύτερο [βλ., ἀντίστοιχα, τὴ σύνθεση Νικολάου τοῦ Πετροπούλου] (δὲν συμπεριλαμβάνω ἐδῶ τὸν Λατρινὸ πολυέλεο καὶ τοὺς κατὰ ὁμοειδῆ πρὸς αὐτὸν «ἡχητικὴ τακτικὴ» μελοποιουμένους πολυελέους Βενεδίκτη τοῦ Ἐπισκοποπούλου [ἢ Δημητρίου Νταμιά] καὶ Ἰγνατίου Φριέλου [ἐν μέρει δὲ καὶ ἐκεῖνον Ἡσαΐα τοῦ Σέρβου], γιά τοὺς ὁποίους γίνεται ἰδιαίτερος λόγος στὴ ἐπομένη ἐνότητα)· ἐξάιρεση σ' αὐτὸν τὸν «κανόνα» ἀποτελεῖ μόνον ἡ σύνθεση Ἰωάννου τοῦ Γλυκέος, ἡ ὁποία μελιζέται κατὰ τὸν τέταρτο ἤχο.

56. Μνημονεύω, αἴφνης, τίς ἐξῆς περιοχές: Κωνσταντινούπολη [βλ. τὸν πολυέλεο Θεοδώρου τοῦ Φωκαέως], Ἁγιον Ὄρος [βλ. τοὺς πολυελέους Κυρίλλου Μυτιληναίου τοῦ Ἰβηρίτου καὶ Κοσμᾶ τοῦ Δοχειαρίτου], Κύπρο [βλ. τὸν πολυέλεο Μακαρίου ἱερομονάχου τοῦ Κυπρίου], Σέρρες [βλ. τὸν πολυέλεο Χριστοφόρου τοῦ πρωτοσυγκέλλου Σερρῶν], Μυτιλήνη [βλ. τὸν πολυέλεο Κυρίλλου Μυτιληναίου τοῦ Ἰβηρίτου], Θάσο [βλ. τὸν πολυέλεο Ἰγνατίου μοναχοῦ τοῦ Θασίτου].

57. Συγκριτικὰ μέ τοὺς παλαιότερον παραδεδομένους ἤχους (ὅπως αὐτοὶ περιεγράφησαν ἀνωτέρω, στήν ὑποσημείωση 55), οἱ κατὰ τοὺς ιη' καὶ ιθ' αἰῶνες ἐπισημανθέντες πολυελεοὶ Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ ἐμφανίζονται μελοποιημένοι κατὰ τοὺς ἐξῆς ἤχους: τέταρτο [ὁ πολυέλεος Κυρίλλου Μυτιληναίου Ἰβηρίτου], λέγετο [ὁ πολυέλεος Θεοδώρου Φωκαέως], πλάγιο τοῦ πρώτου [οἱ πολυελεοὶ Χριστοφόρου πρωτοσυγκέλλου Σερρῶν καὶ Μακαρίου ἱερομονάχου Κυπρίου], πλάγιο τοῦ δευτέρου ἐνωμένο μέ βαρὺ [ὁ πολυέλεος Κοσμᾶ Δοχειαρίτου] καὶ πλάγιο τοῦ τετάρτου [ὁ πολυέλεος Ἰγνατίου Θασίτου]. Νά σημειωθεῖ δὲ ὅτι ἡ συγκεκριμένη ἐπιλογή τῶν ἤχων δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ κάποιο γιά τήν πρώτη στάση τοῦ πολυελέου ἀντίστοιχο μέλος, ἐφ' ὅσον ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνθέσεων «ἡχητικὴ ἀντιστοιχία» μεταξὺ πρώτης καὶ δευτέρας στάσεως ἀπαντᾷ μόνον στήν περίπτωση τοῦ πολυελέου Μακαρίου ἱερομονάχου τοῦ Κυπρίου.

58. Περὶ τοῦ ὄρου Λατρινὸς βλ. Χαλδαιάκη, *Πολυέλεος*, σσ. 130-133· γιά τὴ σύνδεση τῶν δι' αὐτοῦ τοῦ ὄρου χαρακτηριζομένων μελοποιημάτων πρὸς τήν κωνσταντινοπολι-

θεση παραδίδεται υπό αξιοπαρατήρητη, όπωσδήποτε, μορφολογική και μελοποιητική διάταξη⁵⁹. από τούς είκοσι έξι στίχους του ρλε΄ ψαλμοῦ οί μὲν δεκαέξι πρώτοι κατανέμονται σέ δύο (έξ όκτώ στίχων έκαστο) ίσομερῆ τμήματα —τά όποία μελοποιούνται, αντίστοιχα, κατά τούς δεύτερο και πλάγιο του δευτέρου (λεγαγω) ἤχους—, ένα τρίτο δέ τμήμα άπαρτίζεται από τούς ύπολειπομένους δέκα τελευταίους στίχους που μελίζονται κατά τόν τρίφωνο πλάγιο του τετάρτου (γαγα) ἤχο· ή κατά τμήμα έναλλαγή των έπισημανθέντων τριών ἤχων μαρτυρεΐται σαφώς στη χειρόγραφη παράδοση διά τῆς (προτασσομένης του άρχικοῦ στίχου κάθε ένότητας) εύγλωττης άναγραφῆς· *άλλαγμα ή άλλαγμα άρχαϊόν λατρινόν*. Νά σημειωθεί, βέβαια, ότι στο πλαίσιο τῆς παρούσης συνθέσεως δέν παραδίδονται μελισμένοι όλοι οί στίχοι του ρλε΄ δαβιτικοῦ ψαλμοῦ· κατά τόν ιδ΄ αϊώνα (κατά τόν όποιο και εύδοκιμεΐ ή παρούσα σύνθεση) άπαντοῦν οί περιττοί (κυρίως) στίχοι του ψαλμοῦ, ιδιαίτατα δέ όρισμένα τμήματα αυτών (λόγου χάριν· *Εΐς διαιρέσεις, Εΐς θάλασσαν έρυθράν, Τών Ἀμορραίων ή Κληρονομίαν*), για τα όποια καταγράφεται πληθώρα (έπωνύμων ή και άνωνύμων) μελοποιήσεων από διαφόρους (συγχρόνους ή και προγενεστέρους) μελοποιούς⁶⁰. Ἐς προστεθεΐ, έπίσης, ότι κατά τούς ις΄ και ιζ΄ αϊώνες οί μελουργοί Βενέδικτος Ἐπισκοπόπουλος (ή Δημήτριος Νταμίας) και Ἰγνάτιος Φριέλος προκρίνουν για τίς συνθέσεις τους τήν ίδια τρίηχη μελική μεταχείριση (άν και με διαφορότροπη μορφολογική κατανομή των ψαλμικῶν στίχων στις κατ΄ ἤχον έπί μέρους ένότητες)⁶¹, ενῶ κατά τόν ιε΄ αϊώνα ό μοναχός Ἡσαΐας ό Σέρβος (έκκινώντας, προφανέστατα, από τήν ίδια βάση) διαφοροποιεΐται κατά τι, άφοῦ στους προμνημονευθέντες τρεΐς ἤχους προσθέτει και τόν τέταρτο, διευρύνοντας έτσι τή σχετική σύνθεσή του σέ λίαν ένδιαφέρουσα τετράηχη έκδοχή⁶².

τική μουσική παράδοση βλ. πρόχειρα *αυτόθι*, σσ. 682-686.

59. Οί έν συνεχεία σημειούμενες παρατηρήσεις άντλοῦνται *αυτόθεν*, σσ. 271-277, όπου και άδρομερῆς περιγραφή τῆς συνθέσεως.

60. Πρβλ. *αυτόθι*, σ. 270.

61. Βλ. σχετικά *αυτόθι*, σσ. 287-290. Εΐναι, μάλιστα, αξιοσημείωτο ότι από άμφοτέρα τα παραπάνω ποιήματα των έξονομασθέντων Κρητῶν μελοποιών, ή συγκεκριμένη ἤχητική παράδοση τηρεΐται όχι μόνον στην πλήρη σύνθεση Ἰγνατίου μοναχοῦ του Φριέλου, αλλά ακόμη και στην από τέσσερις μόνον στίχους συγκεκριμένη αντίστοιχη Βενέδικτου του Ἐπισκοποπούλου (ή Δημητρίου του Νταμίας).

62. Σημειώνω, συγκεκριμένα [βάσει τῆς μόνης ύφισταμένης άνθολογήσεως τῆς έν λόγω (πλήρους και δίγλωσσης) συνθέσεως Ἡσαΐα του Σέρβου στον κώδικα ΕΒΕ 928, φφ. 56r-63v], ότι ή κατανομή των έπί μέρους ψαλμικῶν στίχων αυτῆς σέ τέσσερις κατ΄

3. Ἐπὶ τῶν ὀκτάηχων συνθέσεων μελοποίημα πολλοῦ λόγου ἄξιο εἶναι, ἀναμφίβολα, ὁ πολυέλεος Νικολάου μαῖστορος τοῦ Κουκουμᾶ, μέλος πού ἐπιχωριάζει στὴ Θεσσαλονίκη⁶³. Ἀποτελεῖ σύνθεση πού παραδίδεται διττῶς· ὡς τὸν ιε' αἰῶνα ἀνθολογεῖται στὰ μουσικὰ χειρόγραφα ὑπὸ μιὰ συνοπτικὴ ἐκδοχή, παράλληλα ἢ ἐναλλακτικὰ πρὸς τὴν ὁποία προβάλλεται (ἀπὸ τὸν ιε' αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν) καὶ ἡ πλήρης μορφή τῆς συνθέσεως, ὡς (κατὰ εὐγλωττὴ μαρτυρία Μανουήλ τοῦ Χρυσάφη⁶⁴) πολυέλεος κατ' ἤχον ὁ μέγας. Ἡ μορφολογικὴ καὶ μελικὴ μεταχείριση αὐτῆς τῆς τελευταίας ἐκδοχῆς τῆς συνθέσεως, βάσει τῆς ὁποίας – μάλιστα – ὁ πολυέλεος προσαγορεύθηκε τετράστιχος, εἶναι ὄντως ἐντυπωσιακὴ⁶⁵. ἀνά τέσσερις στίχους τοῦ ρλε' δαβιτικοῦ ψαλμοῦ ἐναλλάσσονται οἱ ὀκτῶ ἤχοι τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, ἐνῶ ὡς κατακλιεῖδα κάθε ἡχητικῆς ἐνότητος προστίθενται δύο ἀναφωνήματα – ἓνα δεξιόν καὶ ἓνα ἀριστερόν, κατὰ τὴν ἐν προκειμένῳ χρησιμοποιουμένη ὁρολογία –, μέσῳ τῶν ὁποίων ἀναπλάθεται περαιτέρω τὸ σχοινοτενὲς ἐφύμνιο τοῦ ψαλμοῦ· ἀλληλουσία· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ· ἀλληλουσία. Νὰ διευκρινισθεῖ, βέβαια, ὅτι ὁ περιγραφόμενος κανόνας «καταστρατηγεῖται» σὲ δύο περιπτώσεις· ἀκριβέστερα, ἐπειδὴ τὸ σύνολο τῶν ὑφισταμένων εἴκοσι ἕξι στίχων τοῦ ρλε' ψαλμοῦ δὲν ἐπιτρέπει τὴν πλήρη ἐφαρμογὴ τῆς ἐν λόγῳ τετράστιχης μορφολογικῆς διατάξεως, τὸ ὀκτάηχον τῆς συνθέσεως ἀποπληρώνεται ἀπλῶς διὰ τῶν περιλειπομένων δύο τε-

ἤχον ἐνότητες [μὲ τοὺς σχετικούς στίχους νὰ παραδίδονται, βέβαια, ἄλλοτε ἐλληνιστὶ (μὲ προσαρμογὴ στὰ σερβικά) καὶ ἄλλοτε σερβιστὶ (μὲ προσαρμογὴ, ἀντίστοιχα, στὰ ἐλληνικά)] διαμορφώνεται ὡς ἑξῆς: σὲ ἤχο δεῦτερο μελοποιοῦνται οἱ πρῶτοι ὀκτῶ [Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθός - Τὸν ἡλιον εἰς ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας] στίχοι τοῦ ρλε' ψαλμοῦ (στὸν κώδικα, πάντως, ἀνθολογοῦνται συνολικὰ δώδεκα στίχοι, διότι ὁ μὲν δεῦτερος [Ἐξομολογεῖσθε τῷ Θεῷ τῶν θεῶν] τρισεύεται, οἱ δὲ τρίτος [Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ τῶν κυρίων] καὶ τέταρτος [Τῷ ποιήσαντι θαυμάσια μεγάλα μόνῳ] δευτεροῦνται)· σὲ ἤχο πλάγιο τοῦ δευτέρου (λε'α'ω) μελοποιοῦνται οἱ ἐπόμενοι τέσσερις [ὑπ' ἀριθμὸν 9 (Τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας εἰς ἐξουσίαν τῆς νυκτός) ἕως 12 (Ἐν χειρὶ κραταιᾶ καὶ ἐν βραχίονι ὑψηλῷ)] στίχοι· σὲ ἤχο τέταρτο μελοποιοῦνται, ἀντίστοιχα, οἱ ἐπόμενοι ἕξι [ὑπ' ἀριθμὸν 13 (Τῷ καταδιελόντι τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν εἰς διαιρέσεις) ἕως 18 (Καὶ ἀποκτείναντι βασιλεῖς κραταιούς)] στίχοι· καί, τέλος, σὲ ἤχο πλάγιο τοῦ τετάρτου (α'α) μελοποιοῦνται οἱ ὀκτῶ τελευταῖοι [ὑπ' ἀριθμὸν 19 (Τὸν Σηὼν βασιλέα τῶν Ἀμορραίων) ἕως 26 (Ἐξομολογεῖσθε τῷ Θεῷ τοῦ οὐρανοῦ)] στίχοι τοῦ ἰδίου δαβιτικοῦ ψαλμοῦ.

63. Βλ. σχετικὰ Χαλδαιάκη, Πολυέλεος, σσ. 702-705.

64. Βλ. Ἰβήρων 1120, φ. 293r.

65. Οἱ ἐν συνεχείᾳ σημειούμενες παρατηρήσεις ἀντλοῦνται ἀπὸ Χαλδαιάκη, Πολυέλεος, σσ. 277-286, ὅπου καὶ ἀδρομερῆς περιγραφή τῆς συνθέσεως.

λευταίων στίχων τοῦ ψαλμοῦ (Ὁ διδοὺς τροφήν πάσῃ σαρκὶ καὶ Ἐξομολογεῖσθε τῷ Θεῷ τοῦ οὐρανοῦ), τοῦ μὲν πρώτου μελιζομένου κατὰ τὸν βαρὺ τοῦ δὲ δευτέρου κατὰ τὸν πλάγιο τοῦ τετάρτου ἤχο· ἐπίσης, στὸ τέλος τῆς ἐνότητος τοῦ πλαγίου τοῦ δευτέρου ἤχου (μετὰ τὸν ψαλμικὸ στίχο· *Καὶ ἐλυτρώσατο ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν*) τὰ παρατιθέμενα ἀναφωνήματα εἶναι πολυπληθέστερα καὶ στοιχειοθετοῦν μιὰν οἰοῦν αὐτοτελῆ ἐνότητα, ἀνθολογουμένη ὑπὸ τὴν ἐνδεικτικὴ ἀναγραφὴ· Ἄπ' ὧδε ἄρχονται τὰ ἀναφωνήματα μετὰ βαστακτῶν. Μεταφέρω ἐδῶ τίς ἀρκτικὲς ἀναγραφές τους (ἀπὸ τὸν κώδικα ΕΒΕ 2406, φφ. 149r-150v), ἐπισημαίνοντας τὴν ἐπὶ μέρους διάκρισή τους ἀφ' ἑνὸς μὲν (βάσει τῶν ἐναλλασσομένων ἤχων) σὲ ἕνδεκα (ὀφθαλμοφανῆ) τμήματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ (βάσει τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ποιητικοῦ κειμένου) σὲ πέντε ἐνότητες⁶⁶:

Ἄπ' ὧδε ἄρχονται τὰ ἀναφωνήματα μετὰ βαστακτῶν

A'

- Ὁ δεξιὸς δομέστικος ἀπ' ἕξω ἤχος πλ. β' *λε'α'ω* *Ετετετανε*
- Τὸ αὐτὸ καὶ ὁ ἀριστερός·
- Καὶ πάλιν ὁ δεξιός, ἕτερον [ἤχος] *λε'α'ω* *τετράφωνος* *Ετετετενεχε*
- Πάλιν τὸ αὐτό·
- Εἶτα ὁ δεξιός [ἤχος] πλ. δ' *Αννανενα*
- Τὸ αὐτὸ καὶ ὁ ἀριστερός·
- Εἶτα πάλιν ὁ δεξιὸς καὶ ὁ ἀριστερός [ἤχος] *λε'α'ω* *Εαννενα*
- [καὶ ὁ ἀριστερός [ἤχος] *λε'α'ω* *Εαννενα*]

B'

- Ὁ δεξιὸς χορὸς λέγει [ἤχος πλ. β'] *λε'α'ω* *Ενενανε* τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν
- Τὸ αὐτὸ καὶ ὁ ἀριστερός·

66. Οἱ ἐν λόγῳ πέντε ἐνότητες ἀναπτύσσονται, ἀναλυτικὰ, ὡς ἑξῆς:

- α) μιὰ πρώτη τριπλῆ σειρά ἀναφωνημάτων, μελισμένων τῶν μὲν δύο ἐκατέρωθεν κατὰ τὸν πλ. β' (νενανώ), τοῦ δὲ ἑνὸς μεσαίου κατὰ τὸν πλ. δ' ἤχο.
- β) ἢ κατὰ πλ. β' (νενανώ) ἤχο μελοποίηση τοῦ ἀκροτελευτίου τμήματος τοῦ ἀρμοδίου ψαλμικοῦ στίχου· τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν.
- γ) ἢ κατὰ τὸν α' ἤχο μελοποίηση τοῦ ἀρχικοῦ τμήματος τοῦ ἐφυμνίου· ἀλληλούια· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα.
- δ) μιὰ δεύτερη τριπλῆ σειρά ἀναφωνημάτων, μελισμένων τῶν μὲν δύο ἐκατέρωθεν κατὰ τὸν πλ. β' (νενανώ), τοῦ δὲ ἑνὸς μεσαίου κατὰ τὸν δ' ἤχο.
- ε) ἢ κατὰ διαδοχικὴ τρίτη ἐκδοχὴ (ἤχοι: νενανώ τετράφωνος, πλ. δ' τρίφωνος [νανά] καὶ βαρὺς τετράφωνος) μελοποίηση τοῦ ὑπολειπομένου τμήματος τοῦ ἐφυμνίου· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ· ἀλληλούια.

Γ'

- Καὶ πάλιν ὁ δεξιὸς λέγει, μελέτη ἀπὸ χοροῦ· [ἦχος] α' Ἀλληλούια
- Ἀναφώνημα τοῦ δευτέρου χοροῦ, ἦτοι τοῦ ἀριστεροῦ· [ἦχος] α' Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα

Δ'

- Ἀναφώνημα δεξιόν, ὄλον βαστακτόν· [ἦχος πλ. β'] *λεγαγω Ενανενενα*
- Καὶ ὁ ἀριστερὸς τὸ αὐτό·
- Εἶτα ὁ δεξιός· [ἦχος πλ. β'] *λεγαγω Ετετετε*
- Τὸ αὐτὸ καὶ ἀριστερός·
- Καὶ ὁ δεξιὸς λέγει· [ἦχος] δ' *Ανενανε*
- Ὁ ἀριστερὸς τὸ αὐτό·
- Καὶ ὁ δεξιὸς λέγει· [ἦχος] δ' *Ανετανανε*
- Τὸ αὐτὸ καὶ ὁ ἀριστερός·
- Εἶτα ὁ δεξιός· [ἦχος πλ. β'] *λεγαγω Ετετετετε*
- Καὶ ὁ ἀριστερὸς τὸ αὐτό·

Ε'

- Εἶτα ὁ δεξιός· [ἦχος] νενανὼ τετράφωνος Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ
- Καὶ ὁ ἀριστερὸς τὸ αὐτό·
- Εἶθ' οὕτως ὁ δεξιὸς λέγει· [ἦχος πλ. δ'] *γαγα Εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ*
- Καὶ ὁ ἀριστερὸς πάλιν τὸ αὐτό·
- Εἶθ' οὕτως ὁ δεξιός· [ἦχος] πλ. δ' *Τὸ ἔλεος αὐτοῦ*
- Ὁ ἀριστερὸς τὸ αὐτό·
- Καὶ πάλιν ὁ δεξιός· [ἦχος βαρὺς τετράφωνος] *Ανανετανανε*
- Ἔτερον· [ἦχος βαρὺς τετράφωνος] *Ανανενενε Ἀλληλούια*

Τέλος, πρέπει ιδιαίτερα νὰ τονισθεῖ καὶ ἡ, μετὰ παρέλευση πέντε περιόδου αἰῶνων, ἀπόπειρα Πέτρου Μανουήλ τοῦ Ἐφεσίου γιὰ μορφολογική, οὐσιαστικά, ἐπαναδιατύπωση τοῦ παρόντος ποιήματος, πάνω, βέβαια, σὲ καινοφανῆ προσωπική του μελικὴ πρόταση. Κατ' ἀναλογία πρὸς τὴ σύνθεση τοῦ Κουκουμᾶ ἢ ἀντίστοιχη τοῦ Ἐφεσίου θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ χαρακτηριθεῖ ὡς πολυέλεος τρίστιχος, ἐφ' ὅσον οἱ τῆς ψαλτικῆς τέχνης ὀκτῶ ἦχοι ἐναλλάσσονται, ἐν προκειμένῳ, ἀνά τρεῖς στίχους τοῦ ρλε' δαβιτικοῦ ψαλμοῦ· καὶ πάλι, βέβαια, ἀπομένουν δύο ψαλμικοὶ στίχοι (Ὁ διδοὺς τροφήν πάση σαρκὶ καὶ Ἐξομολογεῖσθε τῷ Θεῷ τοῦ οὐρανοῦ), τοὺς ὁποίους ὁ Ἐφέσιος μελίζει κατὰ τὸν πρῶτο ἦχο, στοιχοῦμενος στὴ (συνήθη γιὰ τὰ ὀκτάγηχα ἐν γένει μαθήματα) τακτικὴ ἀνακυκλήσεως τῶν ἡχων τῆς βυζαντινῆς ὀκταηχίας⁶⁷.

67. Βλ. Χαλδαιάκη, *Πολυέλεος*, σσ. 294-295. Πρβλ. καὶ σσ. 20-23 τοῦ ἐπισυναπτομένου στὴν ἔκδοση Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, *Μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Σῶμα πρῶτο. Ὀκτάγηχα μέλη καὶ συστήματα*, τόμ. VIII, 14. Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, πολυέλεος Πέτρου Ἐφεσίου (ἀρχές 19ου αἰ.) [...], ὁ.π., βιβλιδίου.

Είναι σαφές ότι ἡ ἐνδελεχῆς ἀνάλυση καὶ μόνον τῶν δύο τελευταίων ὀκτάηχων συνθέσεων συνιστᾶ (ἐν δυνάμει) αὐτοτελές μελέτημα, γιὰ τὸ ὁποῖο ἐπιφυλάσσομαι. Ἰδίως ἡ σύνθεση τοῦ Κουκουμᾶ συμπυκνώνει, δίχως ὑπερβολή, τὸ εὐσημον τῆς ἱστορίας, τὸ εὐφάνταστον τῆς μορφολογίας καὶ τὸ εὐάκουστον τῆς μελοποιίας συλλήβδην τῶν ποιημάτων τῆς δευτέρας στάσεως τοῦ πολυελέου. Ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἡ παροῦσα (ἐντελῶς ἐνδεικτικῆ) μνεῖα εὐελπιστῶ νὰ λογισθεῖ ὡς πρωτογενῆς ἀπόπειρα μιᾶς, ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα, γνώσεως τῆς μουσικολογικῆς ἀξίας τοῦ ρλε' δαβιτικοῦ ψαλμοῦ.